

REPORTATGE

Enrique Balcells i Rocamora (1922-2007) patrici barceloní, científic naturalista enciclopedista

El 5 de febrer del 2007 traspassà el Dr. Enrique Balcells i Rocamora, després de gairebé 60 anys dedicat a la recerca de les ciències naturals. En Xavier Ferrer fa un retrat biogràfic sobre la seva persona, com a investigador i, especialment, en la seva aportació a l'ornitologia catalana.

Soci fundador de la Sociedad Española de Ornitología, el Dr. Balcells, juntament amb els també fundadors, el fisiòleg Dr. Josep Planas i Mestres (1926-1995) i l'ecòleg Dr. Margalef i López (1919-2004), constituïen el nucli acadèmic de la "Sección Regional Catalana", la qual recolzaren, en la seva primera dècada d'existència amb conferències i cursos. El Dr. Balcells fou qui més s'implicà en el suport a la Regional, ja que en fou vocal (del 1955 al 1965), vicepresident (del 1966 al 1969) i president; del 1970 al 1973. També el 1962 fou membre del comitè de redacció de la revista *Ardeola*.

Sobre el Dr. Balcells ja s'han publicat alguns treballs (García Ruiz 2007, Martínez Rica 2007) i també apareix fugaçment amb pseudònim a l'autobiografia novel·lada de Ferrer Lerín (2005). El present article es concentra en el paper que va jugar per a l'ornitologia catalana.

Biografia

Nascut a Barcelona el 21 de març de 1922 en el si d'una família de grans propietaris, va decidir estudiar biologia malgrat la incomprensió del seu pare que veia poc futur en la decisió del seu fill. La seva elecció fou deguda al seu esperit tenaç i emprenedor, que el dugué a la recerca científica i a fundar, a Jaca el 1963, el "Centro Pirenaico de Biología Experimental" (del CSIC), que des del 1985 passà a denominar-se "Instituto Pirenaico de Ecología". Era de complexió massissa, cap de forma quadrada,

característic bigotet dels anys cinquanta, barroc en la parla, escriptura i dibuix però, per contra, de signatura clara i senzilla. Es caracteritzà per ser un cavaller entusiasta, treballador infatigable, amb rigor i a voltes tossut, una mica cor-

Enrique Balcells, en primer pla a la dreta, durant una excursió a la Ricarda el 16 de març de 1958 (arxiu X.Ferrer).

có, molt formalista, sorneguer, retret, de "conviccions fermes darrera el qual hi havia una gran sensibilitat i generositat, característica sovint mal compresa per les persones que freqüentava, ja que sovint s'aïllava amb una cuirassa. Així doncs, no era estrany que financés amb els seus propis diners la compra d'aparells, la realització de viatges d'estudi o fins i tot el propi Centre de Jaca quan feia falta.. Contrastava la seva situació benestant i l'alta posició acadèmica assolida amb el seu manifest grau d'austeritat personal voluntàriament escollit" (J. Serra com. pers.). La seva marcada ideologia catòlica molt propera a l'Opus Dei el distanciava de gent molt valuosa des del punt de vista científic. Aquesta ideologia va cons-

tituir el seu gran problema a l'hora de seleccionar els seus alumnes, ja que mai no va entendre que no necessàriament el bon científic havia de tenir les mateixes creences religioses que ell (A. Palanca com.pers.). Al Dr. Balcells li agradava molt anar al camp i conèixer la natura de primera mà. Morí solter a Jaca als 84 anys d'edat.

Vida científica

La llarga vida científica del Dr. Balcells fou polifacètica i enciclopedica. És llicencià en Ciències Naturals per la Universitat de Barcelona, el 1943, i es doctorà per la Universitat de Madrid el 1950. Una primera part dels seus

interessos foren els estudis fisiològics i autoecològics d'insectes. En un segon període, més faunístic, estudià els vertebrats terrestres, especialment l'herpetofauna (en el tema dels amfibis fou innovador a Espanya) i els quiròpters, no endebades se'l considera el creador i impulsor del coneixement científic dels ratpenats a Espanya; però també publicà sobre ocells i mamífers en general. Finalment, en un tercer període es concentrà més en l'ecologia, amb un especial interès sobre les relacions de l'home amb els ecosistemes de muntanya (García Ruiz 2007). A més publicà puntualment sobre zoogeografia, embriologia, etnografia, bioclimatologia, fisiologia de peixos, malacologia i limnologia. Amb el Dr. Ramon Margalef, amb qui compartia unitat de recerca a la Universitat de Barcelona, feu campanyes a Mallorca (Bonnín 1994) i publi-

caren plegats un treball sobre crustacis de Guipúscoa. El Dr. Balcells obtingué una sòlida formació científica entre 1945 i 1957 amb més de 14 mesos d'estada a centres científics de l'estranger, principalment a Suïssa (diversos centres en especial a Basilea i Ginebra), la Sorbona (París) i l'Havana així com estades menors a Wisconsin, Chicago, Nova York, Brusselles, Nàpols, etc. La seva sòlida posició econòmica li permeté viatjar molt i intercanviar informació amb molts col·legues estrangers. Ell deia que en aquells temps a Espanya solament podien fer ciència els rics. Aquesta independència econòmica i del *establishment* acadèmic li comportà les conegudes enveges hispàniques d'alguns científics, que li bloquejaren l'accés al cos del professorat universitari malgrat la seva vàlua i els més de 20 anys de servei com a professor contractat.

El Dr. Balcells tenia una important dèria per la interdisciplinarietat i la seva feina principal fou la de gestor, difusor i impulsor d'activitats de ciències naturals i creador d'infraestructures adients. També el Dr. Balcells tingué una presència important en organismes nacionals i internacionals relacionats amb la zoologia, l'ecologia i la conservació de la natura. Ho explica en la plana 5 del seu C.V. (Balcells 1998). “ (...) *en las dos décadas (1965-1985), dedicadas al trasiego y organización de los servicios e instalación de la Institución del CSIC en Jaca y al desarrollo de otros muchos cargos desempeñados en la administración y política científica general del mismo Consejo, que sin duda han robado la calma del trabajo sosegado, a cambio de sólo mediocre actuación para que otros pudieran dedicarse a ello, de forma -además de incompleta-, deficiente*”. Aquesta aposta decidida per la difusió de les ciències, la creació d'infraestructures i col·leccions bàsiques així com l'impuls d'activitats per recolzar el desenvolupament de les associacions de dilectants de les ciències de la natura, com ara la “Asociación Española de Espeleología

Científica” o la mateixa SEO, feren d'ell un avançat de les ciències naturals a Espanya, fruit del seu coneixement de la xarxa estructural científica a l'estranger.

Activitat ornitològica

El Dr. Balcells no fou estrictament un ornitòleg, sinó que recopilà informació ornitològica pròpia i principalment aliena. Un cas conegut són les seves publicacions amb en Secundino Gallego, bidell de la Universitat de Barcelona, gran coneedor de la fauna de camp

D'esquerra a dreta, Eugenio Morales Agacino, Francisco Bernis i Enrique Balcells durant unes jornades de la Real Sociedad Española de Historia Natural el desembre de 1994 (arxiu RSEHN 1994).

però amb al·lèrgia a l'escriptura. Gràcies al Dr. Balcells es varen poder guardar els coneixements de S. Gallego, en una època òrfena d'informacions ornitològiques catalanes de primera mà. En el seu CV, el Dr. Balcells explica amb claredat aquesta estratègia: “*En la España de los años cincuenta (...) la investigación en Zoología de Vertebrados (...) alcanzaba niveles de real subdesarrollo. (...) La escasez de material archivado y los espacios inmensos vacíos de prospección (...) [obligaba] a plantear la estrategia de estudio (...) multiplicando los prospectores para incrementar la operatividad (...) se intentó buscar la colaboración de aficionados conocedores de la Naturaleza e incrementar su capacidad organizando un intercambio de servicios como (...) pronunciar conferencias (...)*

reuniones de divulgación (...) impulsar cierta coordinación con apoyo en locales del CSIC (...) [mencionar] en los estudios a los recolectores y se les permitía el acceso a las publicaciones como coautores”. Aquesta estratègia, molt clara en el cas de l'ornitologia, tingué la seva màxima expressió en el suport a la *Sección Regional Catalana* de SEO.

Amb la marxa de Frederic Travé a Madrid el 1960, desaparegué la seu de la *Sección Regional*. Llavors fou el Dr. Balcells qui va oferir un despatx a la planta baixa de la seu del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Barcelona. La Regional hi prengué possessió el 20 de novembre de 1960 i romangué a Egipciques 1 fins a la seva autodissolució, el 31 de desembre de 1986. Més important que aquest local gratuït fou la utilització també gratuïta de la sala d'actes, on el Dr. Balcells i el Dr. Español juntament amb la SEO (Salvador Maluquer en concret) organitzaven conferències o projecció de pel·lícules de temàtica naturalista amb predominància d'ocells i també d'entomologia. Les conferències tenien difusió, ja que en fer-se a la seu del CSIC La Vanguardia publicava les corresponents convocatòries. Aquestes conferències serviren per desvetllar moltes vocacions ornitològiques i per aplegar naturalistes en un moment històric orfe d'associacions, activitats i punts de trobada de naturalistes. Per mi aquesta ha estat potser la contribució més important del Dr. Balcells al desenvolupament de l'ornitologia catalana. Ell també ajudà a apujar el nivell ornitològic de la *Sección Regional* mitjançant 14 conferències que dictà entre 1956 i 1964 i que tractaren temes tan diversos com per exemple “*Biología y sistemática de pájaros carpinteros*” (el 14 de febrer de 1957), o “*La Molina y sus aves*” el 26 d'octubre de 1962.

Les publicacions ornitològiques del Dr. Balcells són 37, entre les estrictament ornitològiques i les de miscel·lània amb temàtica d'ocells. La primera feta amb el taxidermista i fundador de SEO,

Les publicacions ornitològiques del Dr. Balcells són 37, entre les estrictament ornitològiques i les de miscel·lània amb temàtica d'ocells. La primera feta amb el taxidermista i fundador de SEO,

Xavier Palaus i Soler és de 1954 i tracta de l'astor als Pirineus. La darrera és de 1975 sobre poblament ornític de dues llacunes navarreses endorreiques. Ja més concretament en relació amb l'ornitologia catalana, en publicà 27 entre llibres i articles, dels quals 9 de divulgació i 18 més pròpiament de recerca. La recerca ornitològica tractà fonamentalment temes biogeogràfics i faunístics, però també incidí sobre biologia de les espècies i fenologia. En extensió, solament 5 foren notes curtes. Les publicacions en la seva majoria les va escriure entre 1960 i 1965. L'any més prolífic fou el 1960, amb 7 treballs (2 divulgatius), xifra de productivitat notabilíssima en aquell temps. La temàtica es reparteix entre les illes Medes (9 treballs), Aigüestortes i altres medis de muntanya (8 treballs), ornitologia de Barcelona i àrea metropolitana (6 treballs) i temàtica diversa (4 treballs).

En una època d'escassetat de revistes, el Dr. Balcells aprofità tots els recursos disponibles; sorprèn la gran varietat que explotà, des de les publicacions científiques con *Ardeola*, *Miscel·lània Zoològica*, *Pirineos*, *Publicaciones del Instituto de Biología Aplicada*, *Actes de les reunions de la CIESMM* (a Mònaco), *Publicaciones del Centro Pirenaico de Biología Experimental*, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, etc., fins a revistes divulgatives com *Zoo* (parc zoològic de Barcelona), *Speleon*, *Montaña*, *Sinergia* (publicada per la Sociedad General de Farmacia), *San Jorge* (revista oficial de la Diputació de Barcelona) o fins i tot el llibre de la festa major de Torroella de Montgrí. En aquest sentit A. Palanca diu d'ell: "*Rechazó siempre la moda de hacer artículos para cubrir el expediente y no tenía miedo de decir en ellos lo que pensaba aunque fuera arriesgado, lo que le valió numerosas críticas injustas y típicas de científicos subdesarrollados*".

De totes les publicacions destaquem les relatives a la fenologia de migració (Balcells 1961), la dels ocells dels jardins de Barcelona (Balcells i col. 1965) i la dels vertebrats de les illes Medes (Balcells 1964). Precisament el treball

ornitològic més personal del Dr. Balcells fou potser l'estudi del gavià de potes grogues a les illes Medes i alguns materials inèdits de campanyes seves per illes mediterrànies. En efecte, perfectament classificades en el seu despatx, guardava les seves llibretes de camp amb moltes dades inèdites i que avui prenen valor per a la biogeografia històrica espanyola. Per exemple, cap al 1995, li ensenyà a D. R. Vieites una de les llibretes d'aproximadament 1947, pulcra i amb dibuixos, on hi constava l'excursió a les illes Columbrets. Deia que hi havia uns caus on criaven abundantment els ocells de tempesta perquè en aquella època als Columbrets no hi havia rates, o molt poques. És quasi segur que aquesta ha estat la primera constatació de la presència de caus de l'ocell de tempesta a les esmentades illes.

Un apartat important de l'aportació del Dr. Balcells a l'ornitologia catalana fou el seu pas per la Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona (UB) com a professor contractat des del 1944 fins el 1967. El Dr. Balcells impartí classes teòriques i pràctiques de moltes matèries com ara Fisiologia, Biologia General o principalment Zoologia de Cordats. També del 1964 fins al 1967 dictà cursos de doctorat. Era el "vertebratòleg" oficial de la Facultat. Estimulà els alumnes a sortir al camp (les pràctiques d'ornitologia es feien amb l'ajut d'en Secundino Gallego), i quan fundà el centre de Jaca, organitzà cursos d'estiu on els alumnes de Biologia podien aprendre-hi tècniques de camp i laboratori, en un moment històric on enlloc d'Espanya hi havia curssets pràctics al camp. Aquesta acció fou paral·lela a la creació d'un llibre en castellà (Nadal i col., 1968), l'ànima del qual fou en Balcells, absolutament novedós per a l'època, que duia claus de determinació per a la major part dels vertebrats d'Espanya i que omplia un forat tècnic enorme, cosa absolutament necessària. Referent al tema docent, A. Palanca el defineix: *Balcells era una persona comprometida con la ciencia, que nos enseñó a todos los que seguimos en la docencia a ser amables*

y atentos con los alumnos y a dedicarles todo el tiempo necesario. Auténtico profesor de investigación (...) sabía qué era investigar y sabía enseñarlo. Finalment, a nivell personal, dins d'aquest apartat docent puc afegir que judicà la defensa de la meua tesi doctoral, una de les vuit a les quals va assistir com a membre de tribunal convidat per la Facultat de Biologia de la UB.

Que aquestes notes serveixin per recordar l'injustament valorat patrici barceloní, que manifestà passió per la zoologia esmerçant la major part del seu temps i patrimoni personal per impulsar, catalitzar i recolzar el coneixement i la difusió de les Ciències Naturals a l'Espanya "anti-natura" de mitjans del segle XX.

Agraïments

Als Drs. Antoni Palanca, Jordi Serra i Jacint Nadal que conegueren molt de prop i durant molts anys el biografiat, per la documentació aportada i per mostrar-ne aspectes humans desconeguts per mi. També agraeixo l'ajut de Salvador Maluquer, David R. Vieites, Josep Maria Camarasa, Mercè Durfort, Joan Maluquer, Joaquim Maluquer, Cristòfol Jordà, Salvador Filella, Montse Ferrer, Alberto Gomis i Antonio Perejón.

Bibliografia

- Balcells Rocamora, E. et al., 1961. Sobre épocas de migración y transhumancia de aves en el NE español. *Ardeola* 7: 5-58.
- Balcells Rocamora, E. 1964. Vertebrados de las Islas Medas. *Publ. Inst. Biol. Aplic. Barcelona* 36: 39-70.
- Balcells Rocamora, E. 1998. *Curriculum vitae*. Manuscrit del 10 de maig de 1998 a Jaca. Arxiu Jacint Nadal i Puigdefàbregas.
- Balcells Rocamora, E. & Doménech, M. 1965. Introducción al estudio de las aves de jardines barceloneses. *Publ. Centro Pirenaico de Biología Experimental* 1(3): 1-58.
- Bonnin, P. 1994. *Ramon Margalef*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- García Ruiz, J.M. 2007. El profesor Enrique Balcells Rocamora. *Cuadernos de Investigación Geográfica* 32: 161-165.
- Ferrer Lerin, F. 2005. *Niquel*. Zaragoza: Mira Editores.
- Nadal, J.; Vericat, J.R.; Vidal, A. & Martínez-Rica, J.P. i Balcells, E. 1968. *Guión para trabajos prácticos. Zoología-Cordados*. Publicación Especial del Centro Pirenaico de Biología Experimental, 350 pp. Jaca.
- Martínez Rica, J.P. 2007. Balcells Rocamora, Enrique. *Gran Enciclopedia Aragonesa A Gran Enciclopedia Aragonesa on line*. Disponible a: <http://enciclopedia-aragonesa.com>